

КЫРГЫЗСТАНДАГЫ СПОРТТУК ТЕЛЕБЕРҮҮЛӨРДӨ КОММЕНТАТОРЛОРДУН РЕЧИНИН СТИЛДИК ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

Стилистические особенности речи комментаторов спортивных телепрограмм Кыргызстана

Stylistic features of the speech of commentators on sports TV programs in Kyrgyzstan

Аннотация: Макалада Кыргызстандын спорттук телеберүүлөрүндө комментаторлордун речинин стилдик өзгөчөлүктөрү тууралуу сөз болот. Изилдөөнүн актуалдуулугу спорттук телекөрсөтүүнүн активдүү өнүгүшү менен спорттук баяндамачынын инсандыгына жана анын эфирдеги сүйлөө жүрүм-турумуна көбүрөөк көңүл бурууга себеп болду. Макалада КТРК СПОРТ телеканалынын комментаторлорунун сүйлөө речиндеги стилдик өзгөчөлүктөрүнө баа берүүгө аракеттер жасалды.

Аннотация: В статье рассматриваются особенности речи комментатора на спортивном телевидении Кыргызстана. Актуальность исследования связана с активным развитием спортивного телерепортажа, который стал причиной усиленного внимания к личности спортивного комментатора и его речевому поведению в прямом эфире. В качестве предмета было выбрано речевое поведение спортивного журналиста в прямом эфире. В статье сделана попытка оценить стилистические особенности выступления комментаторов телеканала КТРК СПОРТ.

Abstract: The article discusses the features of the speech of a commentator on sports television in Kyrgyzstan. The relevance of the study is associated with the active development of sports TV reporting, which became the reason for the increased attention to the personality of a sports commentator and his speech behavior on the air. The subject was the speech behavior of a sports journalist on the air. The article makes an attempt to assess the stylistic features of the speech of commentators of the KTRK SPORT TV channel.

Урунттуу сөздөр: баяндамачы, стилистика, телеберүү, спорт, эфир, көчмөндөр оюндары.

Ключевые слова: комментатор, стилистика, телевидение, спорт, эфир, игры кочевников.

Keywords: commentator, stylistics, television, sport, broadcast, nomad games.

Ар бир спорттук комментатордун спорттук иш-чараны чагылдыруу жана көрүүчүлөр менен байланыш түзүү үчүн, дүйнө таанымы, сүйлөө маданияты жогору болушу шарт. Анткени сүйлөө речинде тилдик куралдарды колдонуу менен оюн-зоок жаратуу жана спорттук иш-чараны коомчулукка жеткирүү тапшырмасын аткарат. Комментатордун эффективдүүлүгү жана баалуулугу качан гана көрүүчүгө эмоция тартуулай алганда ишке ашат. Ошол эле учурда аудиториянын түшүнүүсүнө жана алардын көз карашынын калыптануусуна өбөлгө болот.

Комментатор – жалпыга маалымдоо каражаттарындагы телекөрсөтүүдөгү жана радиодогу позиция. Бул кызматтагы адам окуялардын кайсы бир чөйрөсүнө карата пикирлердин автору (мисалы: коомдук, саясий, спорт). Редактордук бөлүмдө комментатор милдети, адатта, адистик тармагы болгон кесипкөй журналистке берилет. Кээде байкоочулар комментатор катары чыгышат. Көбүнчө иш-чараларга ошол иш менен мурун алектенип жүргөн, эксперттер комментарий берүү үчүн чакырылат [1].

Спорт журналистинин ишиндеги негизги критерий – бул спорт темаларына кесипкөй мамиле кылуу. Ал адабий тилди жана спорттук терминдерди жакшы билген, дикциясынын мыктылыгы, импровизациясы, ошол болуп жаткан иш-чарага өз ою болушу керек. Ал эми спорт комментаторунун аудиторияга маалымат берүүдө эң негизги куралы-анын тили.

Тилдин байлыгын, касиет-күчүн, ийкемдүүлүгүн, анын адам турмушундагы барк-баасын жана ролун, тилди колдонуу жана иштетүү өзгөчөлүктөрүн терең иликтеп, аныктабай туруп, тилдин табият – сырын таанып билүү дээрлик мүмкүн эмес. Аталган дал ушундай маселелерди тил илиминин лингвостилистика бөлүгү изилдеп, аныктай тургандыгы белгилүү.

Лингвостилистика сүйлөшүүнүн чөйрөлөрүндө тилдин колдонулушуна анализ жүргүзүп гана тим болбостон, аны колдонуунун жол-жоболорун иштеп чыгат, иликтейт. Демек, лингвостилистика – тилди колдонуунун закон ченемдүүлүгү жөнүндөгү илим. Лингвостилистика тил маселесин, тилдик каражаттарды сүйлөшүү ишмердигинде колдонуу өзгөчөлүктөрүнө жана сүйлөшүүдөгү экспрессивдик өзгөчөлүктөргө байланыштуу изилдегендиги менен өзгөчөлөнөт.

Лингвостилистиканын изилдөө предмети – тил, тилдин реализацияланышын, тилдин коммуникация процессиндеги абалын, тилдин стилдик чөйрөлөрдө колдонулушун, тилдин тексттеги аткарган кызматын ар тараптан изилдөө.

Лингвостилистика тилдик каражаттардын коннотациясын, сүйлөшүүдөгү каражаттардын кырдаалдык нормаларын да изилдейт жана тилдик бирдиктерди сүйлөшүү чөйрөлөрүндө колдонулуш нормасын иликтөөнү алдына максат кылат. Сүйлөшүүнүн коомдо түзүлгөн беш чөйрөсүнүн ар бирине тиешелүү жанрында айтуучу угуучуга өз оюн, пикирин түшүндүрө алат. Бул учурда айтуучу угуучуга сүйлөшүүнүн чөйрөсү талап кылган стилде, ошол сүйлөшүүнүн бүтүндөй өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен информациясын туюндурат. Мына ушунун өзү сүйлөшүү маданиятынын бир көрүнүшү болуп саналат. Ар бир сүйлөшүүдө сүйлөшүүнүн чөйрөсүнө көңүл буруу, ал чөйрөлөрдүн өзгөчөлүгүнө, нюанстарына, талап мүдөөлөрүнө назар салуу өзгөчө мааниге ээ. Сүйлөшүү чөйрөлөрүндөгү ойду, информацияны туюндуруунун шартын, буга чейин коом тарабынан түзүлгөн талаптарын, ар түрдүүлүгүн, сүйлөшүү чөйрөлөрүндө тилдик каражаттардын колдонулуш закон ченемдүүлүктөрүн изилдөө лингвостилистиканын өзөгүн түзөт [2:123].

Спорттук комментарийлер телекөрсөтүү чөйрөсүндө маанилүү роль ойнойт. Бул жанр аркылуу телекөрсөтүүнүн маалыматтык жана коммуникациялык функциясы ишке ашат, визуалдык сүрөттөр оозеки мазмун менен коштолот жана экранда көрсөтүлгөн спорттук иш-чаранын маңызы толук ачылат. Бул жагынан алганда, тил спорттук комментатордун маалыматтык-коммуникациялык функциясын түшүндүрөт жана анын көрүүчүлөргө тийгизген таасирин калыптандырат, ар тараптан кылдат изилдөөнү талап кылат.

Ар бир комментатордун спорттук иш-чараны чагылдыруу жана көрүүчүлөр менен байланыш түзүү үчүн, дүйнө таанымы, сүйлөө маданияты жана темпераменти боюнча аныкталган тилдик куралдары бар. Оюн-зоок жаратуу жана спорттук иш-чараны көрүүчүгө жеткирүү тапшырмаларын аткарат. Тил каражаттардын жардамы аркылуу комментатор көрүүчүнүн эмоцияларын, көз карашын түзүп, спорттук иш чаранын көңүл ачуу оюнун өткөрүү стратегиясын ишке ашырат.

Комментарий берүү учурунда "жаман - жакшы" рейтинги логикалык критерийлерге гана эмес, ошондой эле комментатордун сезимдерине негизделгендиги көрсөтүлгөн. Ошол эле учурда, баалоо жана эмоция бири-биринен ажыратылбайт, анткени алардын параметрлери: "жагымдуу" - "жакшы", "жагымсыз" - "жаман". Комментаторлордун эмоционалдык рейтингдери эки топтун сезимдери аркылуу белгиленет: "суктануу", "көтөрүү" жана "айыптоо", "кайдыгер болуу". Бул максатта адабий тилден оозеки сөздөргө чейин кеңири чөйрөдөгү тилдик бирдиктер колдонулат [4].

Төмөндө эмоционалдык баалоо катары колдонулган сөздөр:

- зат атоочтор: экстра-эмоция, шоу, цирк, актёр, акылдуу, талапкер, ийгиликсиз, мактанчаак;

- сын атоочтор: реалдуу эмес, фантастикалык, феноменалдык, укмуштуу, кубанычтуу, эсептөөчү, илгерилетүүчү, көрүнүктүү, жаркыраган;

- кыймыл же иш-аракет этиштери: сынды, учуп кетти, үстүн каптады, каптады, чымчып, жарадар болду, тонолгон, козголгон, сезилген, майдаланып, чапталган, ачылган;

- тактоочтор: коркунучтуу, мыкты, укмуштуу, кызыктуу, ден-соолукка пайдалуу, даамдуу, кооз, жаркыраган, салкын, каргашалуу, уят, жөнөкөй;

- сырдык сөз: о, ох, ну, фу, уф, ух, эх, оп-па, браво, ура, увы, дегенибиз;

- фразеологиялык бирдиктер: от менен ойноо, кадыр-барктуу гол, бардыгын ышкыруу, укмуштуудай беттеш, убакытты сүрүп чыгаруу, атаандашты жеңүү;

- Метафоралар: артиллерия куралдары, гол киргизүү майрамы, турдун негизги багыты, чабуул жасоо, футбол театры, коргонуу [5].

Комментатордун речинде эң көп кездешкени - синоним. Беттештин баардык мезгилинде (футболдо 90 мүнөт жана хоккейде 60 мүнөт) комментатор бир эле оюнчуну жана бир эле позицияны талаада бир нече жолу айтууга аргасыз болгондуктан, синонимдерди колдонуу жөн эле кайталанбашы керек.

Ушул эле максатта башка тилдерден (көбүнчө англис тилинен) алынган сөздөр көп колдонулат: сызык судьясы - "lineman", дарбазачы - (англисче goalkeeper); вингер (экстремалдык жарым коргоочу, англис-вингери), офсайд - офсайд. Футбол жаргонунун көп колдонулган мисалдары катары төмөнкүлөрдү келтирүүгө болот: дарбаза - "алкак"; "сары карта", "атайылап жыгылуу", "симуляция" - "чумкуу", "балык"; "оюн темпинин тез-тез өзгөрүшү" - "аритмия"; "чемпионаттардын ортосундагы убакыт интервалы" - "мезгилсиз"; баш оюн - "экинчи кабаттагы оюн"; "чечүүчү жайдагы гол" ж.б.

Тил абдан динамикалуу жана тез өнүгүп жаткандыктан, жакында көпчүлүктү таң калтырган жаңы түшүнүктөр көп кездеше баштады. Бул спорт темаларына гана эмес, күнүмдүк жашоого да тиешелүү. Ушундай эле жагдай жаргон менен да байланыштуу. Белгилей кетүүчү нерсе, футболдук байкоочулар жана комментаторлор тамашалуу сезимдерди жоготушпайт жана алар көбүнчө ирония менен какшыктуу сөздөрдү колдонушат. Мисалы: "Чабуулдун сол капталында Мартин Олссон Кайл Уокерге реактивдүү ылдамдыгын көрсөткөндүктөн, талаанын аяктаганын байкаган жок ..."

Жогоруда көрсөтүлгөн экспрессивдүүлүктүн бардык ыкмалары жана каражаттары комментатордук сөздөрдүн өзгөчөлүктөрүн ачык-айкын мүнөздөйт [6].

Спорттук комментатордун негизги милдети болуп жаткан спорттук иш-чаранын элементтери жөнүндө жөн гана куру сөз менен айтып берүү эмес. Спорт комментаторлордун иши тилдик каражаттарды колдонуу менен окуяларды сүрөттөп ачып берүү. Бул куралдардын толук айкалышы комментатордун тилдик өзгөчөлүгүнө кирет. Каражаттардын ичинен көркөм экспрессивдүүлүк, тактап айтканда, стилистикалык фигуралар өзгөчө орунду ээлейт. Алардын арасында троптор дагы бар. "Лингвистикалык энциклопедиялык сөздүк" төмөндөгүдөй аныктама берет: "Троптор - сөздү (же сөздөрдүн айкалышын) каймана мааниде колдонууга негизделген жана сөздүн же сүйлөмдүн көркөмдүгүн жана экспрессивдүүлүгүн жогорулатуу үчүн колдонулган түшүнүк. Акыркы он жылдыкта тил илиминде, эреже катары, логикалык семантика жагынан баяндалган бир сөздү орунсуз кайталоодон алыс болуу тенденциясы байкалууда. Көбүнчө, изилдөөчүлөр сөздүн өзгөрүүсүнө дүйнөнүн өзгөрүшүнө, тажрыйбага, анын маңызына, сапаттарына, мамилелерге, эмоционалдык-баалоочу нюанстарга жана башка ушуга окшогон байлыктарга жетүү жолу аркылуу өзгөрүп жатканын түшүнүшөт. [7].

Демек, учурдагы кабыл алуучунун спорттук иш-чаранын эфирин тандоодо негизги критерийлеринин бири болуп саналган тилдин визуализациясы жана экспрессивдүүлүгү эсептелет.

Спорт комментаторунун сүйлөө сөзүн изилдөө үчүн төмөнкүлөрдү белгилейбиз: метафора, эпитет, метонимия, синекдоха, салыштыруу, персонализация, гипербола, литота, перефразия жана ирония.

Жогорудагы жолдорду колдонуу менен комментатордун сөзүн баалоого мүмкүндүк берет. Футбол комментаторлорунун тилин эске алсак, матч учурунда кайталанган сөздөр орун алат - топ өтүүлөрү, ок атуу, сокку жана башкалар. Комментатордун милдети - окуяга ар түрдүүлүк кошуу. Троптор журналисттин тигил же бул учурга альтернативдүү, көркөм сүрөттөө мүмкүнчүлүгүн берет.

“Лингвистикалык энциклопедиялык сөздүккө” ылайык, тил илиминде сүйлөшүү толук жана так кабыл алынган аныктамага ээ эмес.

Спорт комментаторлорунун речин изилдөөдө төмөнкүлөргө токтолгонубуз шарт. Алар: риторикалык суроо, риторикалык кайрылуу, антитеза, оксиморон, унчукпоо, көп союздук, параллелизм. Бул сүйлөө фигуралары комментатордун коммуникативдик тибин мүнөздөгөн белгилердин бири. Негизги риторикалык суроолорго жана риторикалык илептерге көңүл буруу керек. Комментатордун өзгөчөлүктөрүн жакшыраак түшүнүү үчүн классификация моделдерине кайрылабыз. Изилдөөчү Е.Малышева спорттук комментаторлордун тилдик индивидуалдык жети негизги коммуникативдик тибин аныктады: “комментатор-репортер”; “Комментатор-аналитик”; “Эксперт-комментатор”; “Электрондук комментатор”; “Комментатор джокер”; “Комментатор-күйөрман”; “Комментатор-актер”. [8]. Бул классификациянын ортосунда белгилүү чек жок, андыктан комментатор коммуникативдик түрлөрдүн ар бирине мүнөздүү болгон коммуникативдик элементтерди колдоно алат.

Ушул классификациянын негизинде, комментатор-аналитик жана эксперт-комментатор сыяктуу коммуникативдик типтер риторикалык суроолорду, тыныгууларды, өзүнүн оюн кенен билдире алат. Ошол эле учурда, комментатор-күйөрман же комментатор-актер үчүн катуу үнгө басым жасоо көбүрөөк мүнөздүү. Буга байланыштуу беттештин катышуучуларына кайрылуулар, сүйлөө сөздөрүндө басым жасоо пайда болот, кийлигишүүлөр көп колдонулат.

“КТРК Спорт” телеканалындагы комментаторлордун речинин стилдик өзгөчөлүктөрүн изилдөөдөн мурун, анын кыскача тарыхына токтолсок. Кыргызстандагы биринчи спорт каналы КТРК СПОРТ - Коомдук телерадиоберүү корпорациясынын курамына кирет. Канал атайын спорт темасындагы телеберүүлөрдү чагылдырууга жана жайылтууга арналган. Дүйнө элдеринин, анын ичинен Кыргызстандын жарандарынын спортко болгон кызыгуулары жылдан-жылга өсүп жаткандыгы эске алынып, каналдын негизги максаты өлкөнү аймагын спорттук берүүлөр менен камсыз кылуу. Спорттук беттешүүлөрдү чагылдыруу КТРК СПОРТ телеканалынын эфирдик саясатынын негизин түзөт. Эл аралык таймаштар эфирдин 50%дан ашыгын түзүп, түз эфирде да чагылдырылат. Спорт сүйүүчүлөр онлайн режимде дүйнөлүк олимпиада жана Азия оюндарын, футбол боюнча өлкөнүн жана Европа чемпионаттарын, улуттук спорт оюндарынын түрлөрү, жеңил атлетика, хоккей ж.б спорт түрлөрүн көрө алышат. (<http://www.ktrk.kg/kg/sport/about>)

Маданияттуу, жогорку деңгээлде информация алмашуу, өз оюн так, түшүнүктүү, логикалык ырааттуулукта, мыкты деңгээлде, маданияттуу, көркөм, эстетикалуу жеткизе билүү жана көркөм текстти толук кандуу түшүндүрө билүү биздин турмушта өтө маанилүү маселелерден болгондуктан, стилистиканын теориялык маселелерин, түшүнүк-категорияларын өздөштүрүү журналисттер үчүн абдан маанилүү болуп саналат.

Ал эми III Дүйнөлүк көчмөндөр оюндарында КТРК СПОРТ телеканалынын комментаторлору кандай деңгээлде иш алып барганын карайбыз. Бул телеканалда комментатордун катышуусунда бир нече программалар даярдалат. Бирок, анын баарын карабастан, кыргыз оюндарында комментаторлордун ишмердигине анализ жасоону туура көрдүк. Анда комментаторлордун речинин стилдик өзгөчөлүгүнө, эмоционалдуулугуна, сөздөрдүн же сөз айкаштарын колдонуу мүмкүнчүлүктөрүн карайбыз.

КТРК СПОРТ телеканалынын III Дүйнөлүк көчмөндөр оюндарынын көк-бөрү оюнунун финалдык беттешүүсүнө анализ. “Кыргызстан-Өзбекстан” беттешүүсү.

Бул ири масштабдагы оюнда комментатор катары Н.Турусбеков жана Б.Усеналиев иш алып барышкан. КТРК СПОРТ телеканалынын көчмөндөр оюндарын түз алып көрсөтүүдөгү биринчи учуру эмес. Бул финалдык беттеш болгондуктан кызуу оюн болот. Андыктан комментаторлор профессионалдык деңгээлин көргөзүп, өзүнүн ою менен бөлүшүүгө толук мүмкүнчүлүк бар.

Н.Турусбеков жана Б.Усеналиевдин речин коммуникативдик типке карай турган болсок комментатор-күйөрман катары мүнөздөсөк болот. Анткени Кыргызстандын улакчыларын алдыга сүрөп жатканы байкалат.

Коммуникативдик типтин башка түрлөрүнө оюндун жүрүшүнө жараша өзгөрүп турганын көрүүгө болот. Кооптулук жараткан учурлардан башка учурларда комментатор-репортер кызматын аркалап жатышты. Көрүүчүлөргө оюн талаасында болуп жаткан көрүнүштөр менен жөн гана бөлүшүү орун алды. Оюн талаасында чыңалуу пайда болгондо комментаторлордун коммуникативдик типтери өзгөрүп комментатор-күйөрман болуп өз ой-пикирлерин колдонууга өтүштү.

Бул оюндун жүрүшүндө, өзгөрүүлөрдүн натыйжасында речинде оюнчуларга кайрылуу же басым жасап сүйлөө, сырдык сөздөр же башка көркөм сөз каражаттары колдонулду. Бул колдонуулардын негизинде Н.Турусбеков жана Б.Усеналиевдин речинде риторикалык кайрылуу көп болгонун көрүүгө болот.

Логикалык ката - бул комментатордун болуп жаткан маанилүү окуяга биринчи кезекте маани бербей, экинчи башка бир маалыматты көрүүчүгө таңулоодо. Мисалы, тарыхка кайрылуу же оюнчунун биографиясы тууралуу маалымат берүү. Бул оюнда ар бир оюнчу улак таштаган сайын, анын мурунку оюндарда көрсөткөн ийгиликтерин белгилеп жатышты. Демек, комментаторлор көк бөрүчүлөрдүн мурунку оюндардагы упайларын эске салып айтып жатты.

Бир информациядан башка бир информацияга өтүүдө логикалык ырааттуулук орун алышы керек. Комментатор паузаларда коомчулукка маанилүү маалыматтар менен бөлүштү. Бул жерде мисал катары жарым финал үчүн болгон беттеште Казакстан менен Өзбекстандын беттеши тууралуу айтылды. “Өзбекстан курама командасы эсиңиздерде болсо биринчи беттешин Башкортостан курама командасына каршы өткөрүп, аларды өтө эле ири эсепте жеңип алган”. Ошол эле учурда ар бир оюнчунун көчмөндөр оюнунда кандай жыйынтык көрсөткөндүгү жөнүндө маалыматтар берилип жатты. Демек, логикалык ырааттуулук орун алды.

Речте жабык метафоралар дагы орун алды. Алсак, “Манас Ниязов чыныгы акробат” - бул сүйлөм менен оюнчунун канчалык ийилип, мыкты оюн көргөзүп жатканын көрүүгө болот. Акробатика абдан кыйын спорт түрү болуп эсептелет. Жалпысынан күйөрмандар жана “комментатор-фанат” үчүн коммуникативдик типтердин ичинен бул түрдөгү көбүртмөлөрдү көп колдонуу мүнөздүү.

Метонимия-эки түшүнүктүн ортосундагы логикалык жакындыкка негизделген окшошпогон көчүрмө. Метонимияны көп колдонуу спорттун өзгөчөлүктөрүнө жараша өзгөрөт. Спорттук түшүндүрмөлөрдө кеңири таралган нерсе “команда оюнчулары” деген сөздү “улакчылар”, “жааттар” же “кыргыз курамасы” деп колдонулду.

Метонимияны башка мисалдарын дагы табууга болот, мисалы Сейитбек Анарбек уулун “учуп бара жаткан” - деген сөз айкашын колдонот. Бул Сейитбек Анарбек уулунун жогорку ылдамдыкта бара жатканын билдирет.

“Манас Ниязов кинодогудай оюн көрсөттү”, - деген сүйлөм орун алды. Демек, бул жерде анын укмуштуудай оюн көргөздү дегендин ордуна колдонулууда. “Эмне деген шумдук”, “укмуштуудай чоң ылдамдык” деген сөз айкаштары аркылуу дагы көргөзүп жатты. Мындан сырткары салыштырууну дагы көрүүгө болот. Бул тилдик салыштыруу көбүнчө аналитик комментаторлорго мүнөздүү. Биздин учурда, Н.Турусбеков 2 жолу кайрылган. Анда “М.Ниязовду кыргыздын Мессиси же улактын Мессиси” ал эми

“Р.Тыналиев демек Роналдо” деп салыштырат. Суроолорду колдонуу аналитик комментаторлорго жана эксперт комментаторлорго таандык деп белгилегенбиз. Суроолордун көпчүлүк бөлүгү кооптуу учурларда басым менен колдонулган: “Өзбекстандыктарды мекендештерибиз алдыга кое берди, аны алар колдоно алабы?” же “тай казанга биринчилерден болуп келеби?” - деген суроолорду берүү менен анализ жасоого умтулууда.

Түз эфирдеги маанилүү факторлордун бири - бул режиссердун ишмердиги. Болуп жаткан үндөн баштап, ар бир маанилүү кадрды кое бербей эфирге берет. Анын негизги милдети мелдеш болуп жаткан аянттагы маанилүү учурларды өткөрүп жибербей бардык камералар менен иштей билүү. Мисалы: оюндун 17 мүнөтүндө оюнчулардын жөн эле аттарды чаптыруулары берилди. Ошол учурда режиссердун кандай маанилүү фактыны өткөзүп жибергени белгисиз калган. Бул учурда комментаторлорго режиссер белгисиздикти көрсөттү. Ошол эле учурда комментаторлор “түшүнүксүз” деп гана айтуудан башка сөз таба алган жок. Бул жерде көрүүчүлөргө эмне болуп жатканын түшүндүрүп бере алышкан жок. Комментатордун негизги милдети оюн талаасындагы оюнду жөн эле көргөзбөстөн ушул сыяктуу көрүнүштөрдү чечмелеп берүү болуп эсептелет.

Спорттук иш-чаранын комментаторлору дайыма өзгөчө кырдаалдарга туш болот: спортсмендердин тез кыймылдарын көрүүчүлөргө түшүндүрүп берүүсү шарт. Тигил же бул элемент калыстар тарабынан эмнеге жогору бааланды же болуп жаткан кыймыл-аракет эмне маанини түшүндүрөт. Мындай оор шарттар речинде стилистикалык каталарды же башка мүчүлүштүктөрдү көрүүгө болот. Ал эми бул оюнда комментатор болуп жаткан көрүнүштү айтып берүүгө үлгүрбөй жатты. Айтып берип жатканда көрүүчү өткөргөн маанилүү деталдарга токтолуу жана аларга көңүлүн буруу. Көрүнүш башка учурду көргөзө баштады, бирок комментатор мурунку айтып жаткан оюн жыйынтыктай албай башка көрүнүш башталып, чачырандылык пайда болду.

Кээ бир учурларда комментатор үнүн жогорулатуу менен интонация өзгөрүп, оюнга дем берет. Эфирдеги баяндалып жаткан ар бир маалымат эмоционалдык түскө ээ болгондуктан, анын мазмуну аудиториянын эсинде көпкө чейин сакталат. Бул оюнда ар бир оюнчунун фамилиясын өзгөчө интонация, үнүн бийик чыгаруу менен логикалык басым жасоо менен айтылды. Бул оюнга көрүүчүнүн көңүлүн буруудагы бирден бир ыкма. Ар бир тай казанга улак түшкөн мезгилде “Баракелде”, “Азамат”, “Мыкты” деген сөздөр колдонулду. Белгилүү болгондой, сүйлөө учурунда эң көп колдонулган бул риторикалык илеп. Эки комментатор тең бирдей сүйлөмдүн биринчи бөлүгүндө үнүн өктөм чыгарып “Чабуул таштады!”, “Байкай туралы!”, - деп басым менен белгиледи.

Кыргыз тилинде көп колдонулбай калган сөздөр колдонулду. “Ден соолугуна кедерги тийгизип алды окшойт”, “Нагыз жигиттин сапатын көргөздү”, “Эрөөл”. Телеканал Кыргызстандын бардык аймагына тарайт, аудиториясы чоң. Аудиторияга маалымат берүүдө кыргыздын унутулуп бара жаткан баалуулуктарын, сөздөрүн кайрадан эске салуусу абдан жакшы көрүнүш катары карасак болот.

Фразеологизмдер: “Жүрүп бараткан аттын үстүнө секирип минип алгандыгы, чынында Сейитбек Анарбек уулунун ат жалында өскөндүгүнөн кабар берет”, “Кыргыздын жоон билек балбаны”. Бул көркөм сөз каражаттары дагы спорттук комментатордун сөз байлыгынын жакшы экенидигин белгилейт.

60 мүнөттүн ичинде “Керемет оюн” деген сөздү 17 жолу, ал эми “Кайталап, кайталап гана көрүш керек” сөзүн 7 жолу, “Мыкты чабуул” - 8 жолу колдонгонун көрүүгө болот. Мындай эпитеттердин колдонулушу бир чети оюндун кызыктуулугун көргөзүп турат. Бир чети бир эле сөздү көп жолу кайталоо комментатордун сөз байлыгы аз экенидигин түшүндүрөт. Тафталогия орун алууда.

Спорт каналы жумурай журтка кеңири тараган, миңдеген көрүүчүсү бар телеканал болуп эсептелет. Ал аркылуу кеткен ар бир маалымат коомчулуктун акыл эсинде сакталып, ойдун калыптануусуна алып келет. Бул оюнда дагы сүйлөм түзүүдө

кемчиликтер орун алды. II Көчмөндөр оюндарында Султан Жумагулов белгилегендей “тантык сүйлөмдөрдү” көрүүгө болот.

Сызыктан чыгып кетип баарын кыйраткан жок; Мындай мүмкүнчүлүктү өлсө дагы текке кетирбейт; Эсеп өнүгүп-өсүп бара жаткан чагы; Аргымактын тайказандын алдына барып, сайылып токтоп бериши кандай гана керемет көрүнүшү; Р.Тыналиев көзгө көрүнүүдө; Аргымактын тай казандын алдына сайылып токтоп бериши; 3-тайм дагы кызыктуу тейде өтөт деген ишенимдебиз; Мүмкүн эместей нерсе көрүнөт;

Үчүнчү дүйнөлүк көчмөндөр оюндарындагы көк-бөрү оюнунун финалдык беттешиндеги комментаторлор Н.Турусбеков жана Б.Усеналиевдин комментаторлук иштеринин негизинде төмөндөгүдөй жыйынтыкка келсек болот.

Комментаторлор адабий тилдик нормада сүйлөшүп, фразеологиялык бирдиктерди колдонушту. (“Жүрүп бараткан аттын үстүнө секирип минип алгандыгы, чынында Сейитбек Анарбек уулунун ат жалында өскөндүгүнөн кабар берет”, “Кыргыздын жоон билек балбаны”). Билдирүүлөрүндө эмоционалдык сөздөр камтылган: Ой-ой, Ай-ай-ай.

Оюндун чыңалган учурларында (тай казанга улакчы жакындаганда) комментатор, эреже катары, башка тил каражаттарына кайрылат. Биздин оюбузча, мунун себеби, көрүүчүлөрдүн оюндун чыңалган учурларын сыналгыдан көрүшкөнү менен түшүндүрүлөт (б.а. сүрөт негизги семантикалык жүктү алып жүрөт), андыктан алардагы комментарийлер кыска гана айтылат (мисалы: азамат, баракелде, мыкты.ж.б.).

Жогорудагы көйгөйлөрдү чечүүнүн жолдору:

- Чет элдик комментаторлордун тажрыйбасына таянып, алардан үлгү алуу;
- Ойной турган команда тууралуу көбүрөөк маалымат алуу жана аларды оюн учурунда бөлүшүү;
- Адабий жатык тилде алып баруу үчүн кыргыз адабий тилин өздөштүрүү;
- Оюн учурунда ката кетирбөө үчүн оюнга дыкат көңүл бөлүү.

Спорттук комментатордун сөзсүз түрдө талашсыз коммуникативдик өзгөчөлүгү – тилди мыкты билгендиги, көркөмдүгү жана сүйлөм түзүү, байкоо жөндөмү экендигин эстен чыгарбоо керек. Ойлорду аягына чейин жеткире билүүсү.

Комментатор – көпчүлүк колдонгон адабий тилге болушунча жакын болушу керек. Бул ага угуучулар менен байланыш түзүүгө, кызыгуу жаратууга жана угуучулардын көңүлүн бурууга жардам берет. Бул учурда КТРК СПОРТ телеканалынын комментаторлору элге жатык сүйлөө аркылуу түшүндүрүүсүн көрүүгө болот.

Сөз өз кезегинде мааниси, түзүлүшү, башка сөздөр менен тыгыз байланышы, эмоциясы, команданы алга сүрөгөн басым менен тыгыз байланышта. КТРК СПОРТ телеканалынын комментаторлорунун өз командасынын күйөрманы экенин көрүүгө болот: себеби статистикалык маалымат негизинен өзү күйөрмандык кылган командага берилип, алга сүрөө орун алды. Ал команда жеңишке жетсе, бул эмоцияны аябай күчтүү көрсөттү.

Жыйынтыктап айтканда, спорттук иш-чараларды бардык эле адамдар жеткирип бере албаган искусство деп айта алабыз. Мыкты сүйлөө, жеткиликтүү баяндоо жана оюндун жүрүшүн көрсөтө билүү комментатордун маанилүү сапаттары. Комментатордун сөзүнүн структурасы туура түзүлгөн, сүйлөө жөндөмү жеткилең угармандарга жана көрүүчүлөргө таасир тийгизе алат.

Пайдаланылган адабияттар:

1. <https://www.sports.ru/tribuna/blogs/memnews/435659.html>
2. Рождественский Ю.В. Теория риторики. М., 1997. С. 123
3. Алексеев К.А. Спортивная журналистика: учебник для магистрантов/ 2014, -с.42-55
4. Пальвелева Л. Спортивный репортаж с выключенным звуком. URL: <http://www.svobodanews.ru/Article/2006/02/20/20060220141733710.html> (дата обращения: 13.10.2015)
5. <https://studfiles.net/preview/4521290>
6. Гордон Д.И. Звезды спорта. М., 2004. С. 398.
7. Снятков К. В. Коммуникативно-прагматические характеристики телевизионного спортивного дискурса: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — Вологда, 2008.

<http://www.ktrk.kg> > sport

Рецензент: Акынбекова А.У - филология илимдеринин кандидаты, Кыргыз Республикасынын терминологиялык комиссиясынын башкы адиси.